

Frösö 177:1

Förundersökning av Västerhus gamla gårdstomt

Frösö socken, Östersunds kommun, Jämtlands län

Anna Engman

RAPPORT – JAMTLI 2018:2
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel. 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2018

Kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/02204

Redigering och layout av framsida: Lena Ljungqvist

Bilder: Anna Engman

Framsida: Skattdokumentationskarta över Västerhus och Västbyn från 1693 (LMM 23-fij-8)

Jamtli medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons-licensen CC BY, undantaget Lantmäteriets kartor samt annat upphovsrättsskyddat material.

ISSN 1654-2045

Innehåll

Bakgrund.....	2
Syfte.....	2
Metod.....	3
Västerhus ur ett historiskt perspektiv.....	3
Förundersökning.....	5
Fynd och dateringar.....	6
Sammanfattning.....	9
Litteratur och källor.....	10
Tekniska och administrativa uppgifter.....	11
Bilagor.....	12
Bilaga 1 Fyndlista.....	12
Bilaga 2. Fyndspridning.....	14
Bilaga 3 Placering av stenmur.....	15
Bilaga 4 Höjder.....	16
Bilaga 5 Bilder.....	17

Bakgrund

Vid Swedavias arbeten med att iordningsställa besiktningsvägar i anslutning till avspärningarna runt Åre Östersunds flygplats uppdagades av en privatperson att markarbeten gjorts inom den i FMIS (Fornminnesregistret) registrerade by/gårdstomten Frösö 177:1. Privatpersonen kontaktade Länsstyrelsen i Jämtlands län.

Länsstyrelsen gjorde tillsammans med Jamtli och Svedavia besök på platsen för en snabb okulär besiktning i september 2017. I samband med den bestämdes att platsen behövde genomgå en förundersökning.

Efter beslut från Länsstyrelsen (431-7047-2017) gavs Jamtli i uppdrag att genomföra förundersökning. Förundersökningen genomfördes 1-2 november 2017 av antikvarierna Anna Engman och Annabell Rahm.

Bild 1. Översiktsbild över Frösön med undersökningsplatsen markerad med grön cirkel.

Syfte

Syftet med förundersökningen av Frösö 177:1 var att bestämma i hur hög grad och till vilket ungefärligt djup som kulturlagren har påverkats av det utförda arbetet. De framkomna lagrens karaktär ska utredas.

Den framgrävda ytan rensades i syfte att kontrollera om några anläggningar fanns i denna och dessa dokumenterades.

Den yta där det förekom rester av kulturlager mättes in och de fynd som ej bestod av djurben tillvaratogs.

Metod

Kulturlämningar inom området som berörts av ingreppet har karterats och mätts upp.

Föremål och annat material skulle, enligt utredningsplanen, i den mån det var möjligt tas till vara för analys och datering. Möjliga analyser var C14, vedartsanalyser, osteologi och makroanalyser. Inget daterbart material som kunde ge användbara svar fanns att tillgå.

Området som påverkats av det pågående markarbetena rensades för att om möjligt avgöra graden av skador på kulturlagret samt se om det fanns rester av anläggningar i den påverkade ytan. Efter rensning togs fynd tillvara och dokumentation genom fotografering och plan- och profilritningar i den mån det är möjligt skedde.

Ytterligare åtgärder anses inte vara nödvändiga inom ramen för förundersökningen. Inga avsteg från undersökningsplanen gjordes.

Västerhus ur ett historiskt perspektiv

Västerhus är en av de mest fornlämningstätaste områdena i Jämtland. Den äldsta tiden representeras av gravar och stensättningar från 600-talet och framåt, totalt har det funnits ett 40-tal gravhögar i området där ungefär hälften undersökts eller bortschaktats vid olika byggprojekt under 1900-talet (Oscarsson, 2009) Gravarna ligger till stor del inom den del av Västerhus by som använts även i historisk tid.

Första gången Västerhus nämns är år 1300. Begravningsplatsen runt kyrkan användes under 1000-1300-talen och någon gång mellan slutet av 1300-talet och 1500-talet övergår kyrkan till att vara en ruin. När kyrkobyggnaden slutar användas som kapell/kyrka är inte helt säkert men troligen någon gång under sent 1300-tal baserat på begravningsplatsens användningstid. Västerhus kapell anses ha varit en patronatskyrka, dvs en gårdskyrka. Platsen undersöktes på 1950-talet och i samband med det togs de sista synliga resterna bort och idag markeras platsen med en stenläggning som symboliserar byggnadens väggar. Det skelettmaterial som framkom vid den undersökningen har under åren genomgått ett stort antal analyser och den kunskap som materialet givit oss har varit värdefullt för förståelsen och kunskapen om hur man levde på Frösön under tidig medeltid. (Kulturhistoriskt planeringsunderlag 2006, Jonsson 2009)

Utöver det arkeologiska materialet finns det ett antal äldre kartor som ger en bild över hur området befolkats och utvecklats över tid. Den äldsta kartan är en sockenkarta från 1646 (Junhov 1995) och där är byn Västerhus markerad men eftersom kartan är så storskalig finns inga detaljer med. Den äldsta kartan där man kan se gårdarna i Västerhus är från 1693 (LMM 23-FRJ-8) och där är gården som berörs av förundersökningen markerad söder om den gamla platsen för kyrkan. Den platsen finns sen markerad på alla äldre kartor fram till idag så kontinuiteten på platsen är lång. Vi vet inte var de äldre järnåldersgårdarna har legat men gravarna indikerar att de sentida gårdslägena ligger inom samma område som de äldre gjort. (Oscarsson 2009)

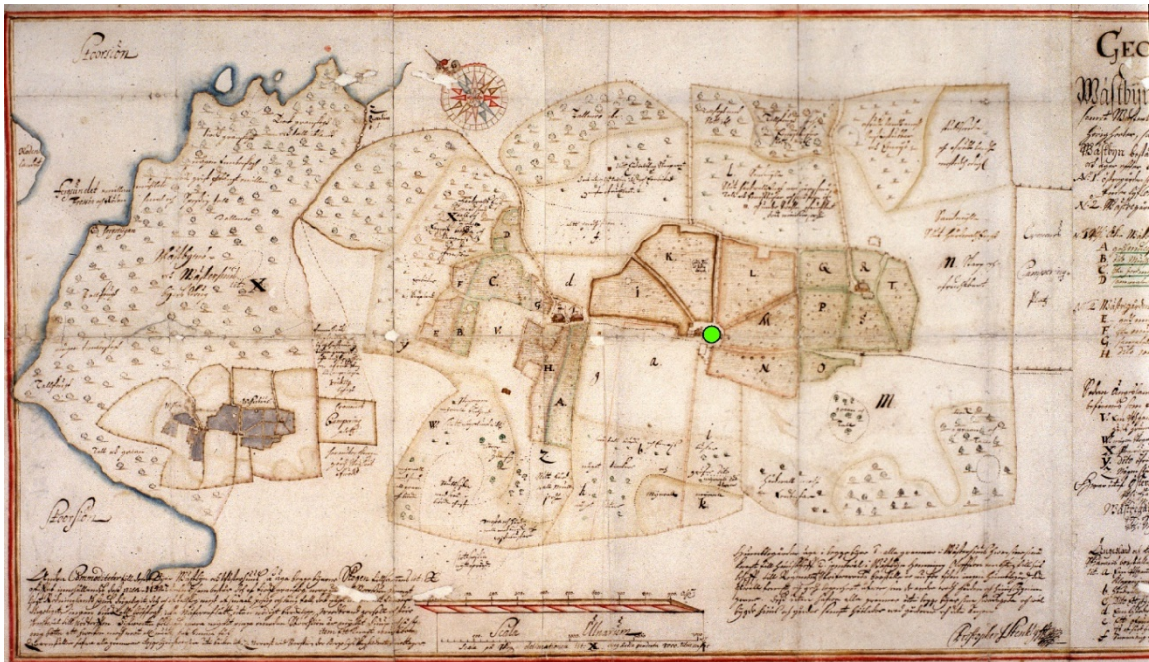

Bild 2. Skattdömningskarta över Västerhus från 1693. Förundersökningsplatsen markerad med grön cirkel. 23-fj-8, Lantmäterimyndigheten.

Västerhus har sedan 1700-talet nyttjats som boställe för olika befattningar inom militären. 1695-1836 användes gården av regementsfältskäraren. Den byggnad som idag finns på platsen uppfördes 1736 och 1830 byggdes den till och förlängdes. Under perioder ska byggnaden även ha fungerat som gästgiveri och skollokal. Från 1920-talen har byggnaden varit tjänstebostad för anställda på flygflottiljen och 1986 övergick den till att bli museum. (Kulturhistoriskt planeringsmaterial 2006, Westerberg 2001)

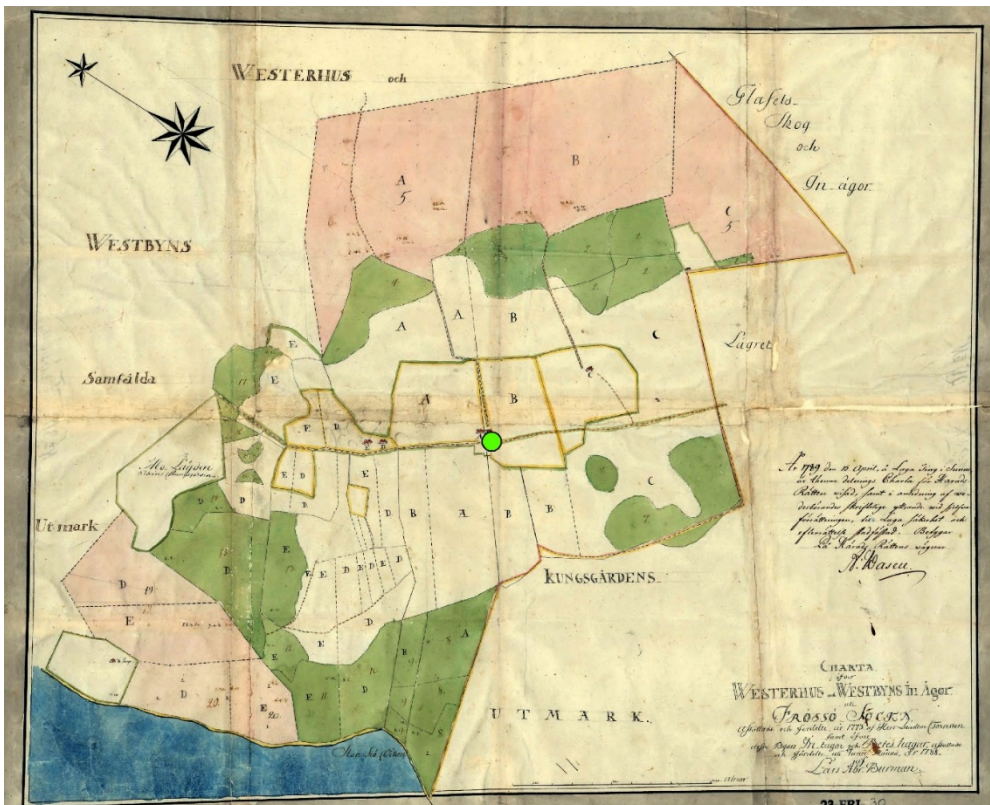

Bild 3. Storskifteskarta över Västerhus från 1789. Förundersökningsplatsen markerad med grön cirkel. 23-fj-30, Lantmäterimyndigheten.

Förundersökning

Förundersökningen av Frösö 177:1 inleddes med att hela den schaktade ytan längst med staketet nedanför huset gick över okulärt. Den okulära besiktningen sträckte sig så långt åt bägge håll som det fanns fynd. Ganska snart utkristalliserades en yta som sedan kom att bli den yta som dokumenterades.

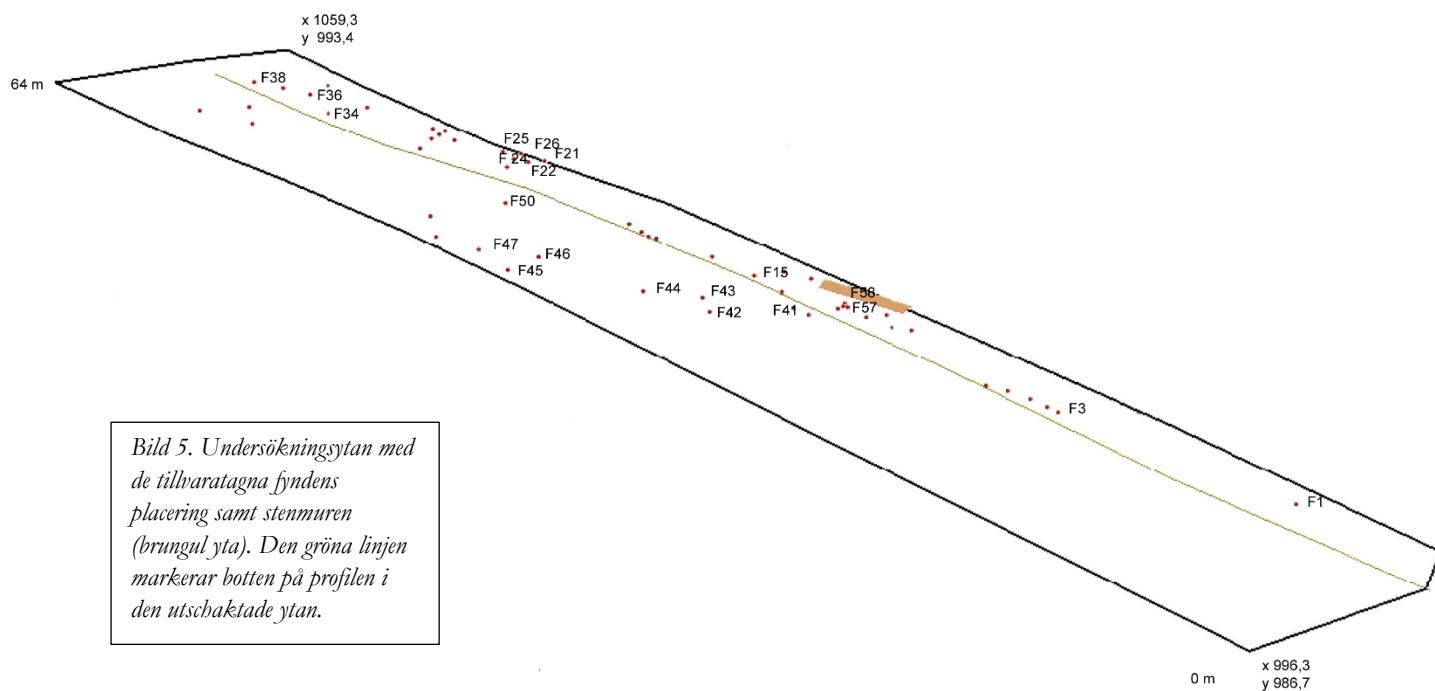
Bild 4. Undersökningsplatsen markerad med svart begränsningslinje.

Den förundersökta ytan är 64x7 m (NV-SÖ) och i den NÖ kanten har en profil, 0,5-0,8 m h, bildats i samband med schaktningen. I SV utgör staketet runt flygplatsen en naturlig avgränsning.

I profilen framgår att området varit föremål för markningrepp tidigare då det inte finns några tydliga kulturlager utan det mesta verkar vara omrört och utschaktat i omgångar. I profilen framkom även, rakt nedanför den vaktkur som flyttats till området, rester av en stenmur som åtminstone in på 1950-talet ska ha följt den nuvarande profilkanten (muntlig uppgift från boende i området).

Utöver stenmuren framkom inga anläggningar (bilaga 3). Fyndmaterialet bestod av hushållsavfall från gården i form av olika typer av keramik och lergods, 1 mynt, del av 1 kritpipa samt benrester från djur (matavfall). Endast keramiken, myntet och kritpipan tillvaratogs (bilaga 1,2).

Kritpipan hittades i samband med den okulära besiktningen som Länsstyrelsen i Jämtland gjorde tillsammans med Jamtli innan förundersökningen. Fyndet gjordes i området nedanför (SÖ om) den vaktkur som finns på gårdstunet i det avbanade området.

Fynd och dateringar

Majoriteten av de fynd som gjordes var matavfall i form av ben från djur. Eftersom hela ytan är omörd och schaktad i omgångar samt att platsen varit bebyggd under en längre tid är detta inget konstigt. Matavfall förekommer inom gårdstomter i alla tider. Detta material togs ej tillvara.

En typ av lergods framkom i området. Ett rödgods med ett rödbrunt lergods som har en glaserad insida, dvs det som kallas för yngre rödgods (B2:4). Några är enfärgade och andra har dekor. Dateringen på denna keramik blir grov då det endast finns fragment av keramiken kvar. Datering för yngre rödgods av den här typen brukar hamna mellan 1500- till 1700-tal. Det finns uppgifter om krukmakare i Stockholm på 1470-talet och från senare delen av 1500-talet finns det krukmakare även ute i landet (Elfwendahl 1999).

Bild 6. Fynd av lergods, kritpipa och mynt.

Fajansen består av ett ljusgult till gulbrunt lergods glaserat med en vit tennglasyr. En av bitarna har en blåton i glaseringen och några av bitarna har fragmenterade mönster i blått och lila. Ute i Europa fanns en etablerad fajanstillverkning under 1500-talet men i Sverige startade tillverkningen inte förrän på 1720-talet då Rörstrand startade sin tillverkning. Med de få och fragmenterade fynden av fajans som hittades är det svårt att säga något i detalj om åldern men troligen är användningsperioden koncentrerad till 17-1800-tal. Under 1700-talet börjar man i Europa kunna tillverka äkta porslin och den tillverkningen ökar under 1800-talet (Elfwendahl 1999).

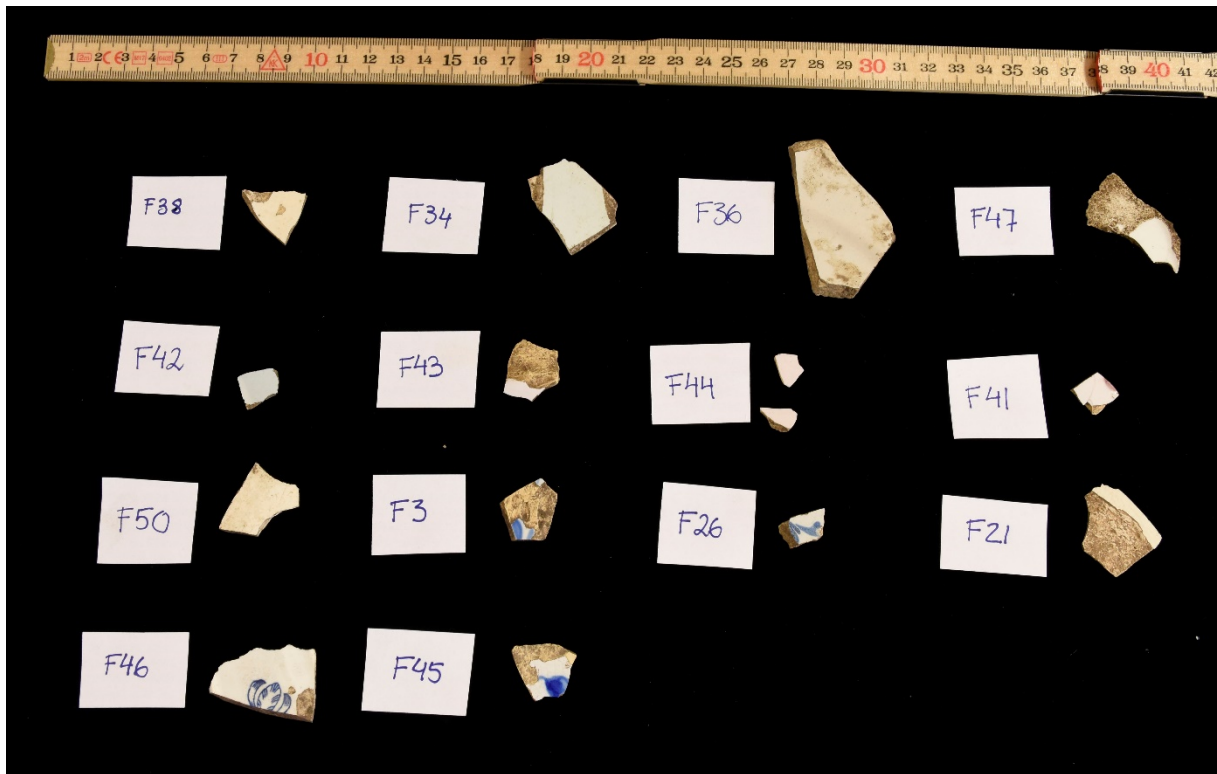

Bild 7. Fynd av fajans.

Ett av de äldsta arkeologiska fynden av en kritpipa härrör från regalskeppet Wasa, som sjönk 1628 och den första säkra historiska källan till tobaksrökning i Sverige är från 1601, en tullhandling från hamnen i Stockholm. Spridningen av piprökning verkar ha tagit fart under det tidiga 1600-talet och var spritt i de flesta grupper i samhället, unga som gamla, män som kvinnor (Englund, Wellinder 2007).

I Jämtland är det äldsta fyndet av en kritpipa från Munkebovallen i Oviksfjällen där en kritpipa hittades i samband med att en fåbod undersöktes av Mittuniversitetets arkeologiutbildning 2006. Pipan som hittades där var en så kallad hjärtpipa och de tillverkades i London 1580-1610 (Englund, Wellinder 2007). Den svenska tillverkningen av kritpipor startade förmodligen under mitten av 1600-talet men den blev mer vanlig och ökade under 1700-talets mitt. Användandet av kritpipor håller i sig under 1700-talet men avtar under tidigt 1800-tal, pipmakarskrået i Gouda (Holland) avslutade officiellt sin verksamhet 1798 och i Stockholm finns inga pipbruk kvar 1850 (Åkerhagen 1985). Den del av en kritpipa som hittades vid förundersökningen vid Västerhus består av endast en del av skaftet och för en mer precis datering behöver man ha tillgång till piphuvudet. Om kritpipan är av svenskt ursprung eller utländskt går inte att veta om inte leran analyseras men mest troligt är väl att den kan dateras till 1700-tal även om den kan vara något äldre om den kommer från England eller Holland. Leran verkar vara av det hårda slaget då den inte repas så lätt vilket också skulle kunna indikera att den är tillverkad i England (Åkerhagen, 2006)

Ett mynt hittades i anslutning till den stenmur som framkom i profilen av schaktet. Myntet är ett 2 skilling kopparmynt med lagerkrans och krönt med Karl XIV Johan. Karl XIV Johan regerade mellan åren 1818 och 1844 så dateringen på präglingen av myntet ligger inom den tidsperioden. Sen kan mynt användas under en ganska lång period efter det att regenten byts ut så dateringen blir ändå ganska vid.

Även en modern isolator i porslin hittades i de omrörda lagren.

Fyndmaterialet över lag kan grovt dateras till 1500-1800-tal och det stämmer in på vad vi redan vet om platsen och den bebyggelse som har funnits här.

Sammanfattning

Swedavia hade under det att de gjorde markarbeten för en ny besiktningväg runt Åre Östersunds flygplats grävt inom den i FMIS registrerade lämningen Frösö 177:1, Bytomt/Gårdstomt. Länsstyrelsen i Jämtlands län gjorde tillsammans med Jamtli en första okulär besiktning av området i september 2017 och det bestämdes att en förundersökning skulle genomföras. Syftet med förundersökningen var att utröna hur de eventuella kulturlagren hade påverkats av ingreppet samt att se om det fanns några anläggningar inom den av markarbeten påverkade ytan.

Vid förundersökningen gick hela området i anslutning till Frösö 177:1 över okulärt och alla fynd dokumenterades. Då hela ytan påverkats av schaktarbeten vid ett flertal tillfällen fanns inga intakta kulturlager kvar att dokumentera. Däremot fanns det rester av en stenmur som tidigare funnits på platsen. Fynden som framkom vara av den typen som är vanliga att hitta i en sådan här kontext. Det handlade om skräp av olika slag, matrester i form av ben, lergods- och fajansskärvor, samt ett mynt.

Sammanlagt så kan alla fynd dateras till 15-1800-tal och de härrör från den gård som legat på platsen åtminstone från 1300-talet och långt in på 1900-talet.

Litteratur och källor

Elfwendahl, M. 1999. *Från skära till kärl. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala*. Lund Studies in medieval archaeology 22. Lund.

Englund, S och Wellinder, S. 2007. *När piprökningen kom till Jämtland – om pipfynd I arkeologiska utgrävningar*. I: Jämten 2008, årgång 101. Red: Zipsane. Östersund.

Jonsson, K. 2009. *Kyrkogården och kyrkan i Västerhus. En arkeologisk tillbakablick*. I: Västerhus. Kapell Kyrkogård och befolkning. Red: Iregren, Alexandersen, Redin. Stockholm.

Junhov, T. 1995. *Kartläggningen av Jämtland och Härjedalen*. Östersund.

Kulturhistoriskt planeringsunderlag för del av Frösön inklusive F4. Jamtli stencil, 2006

Oscarsson, B. 2009. *Västerhus i det historiska kartmaterialet*. I: Västerhus. Kapell Kyrkogård och befolkning. Red: Iregren, Alexandersen, Redin. Stockholm.

Westerberg, L. 2001. *Jämtlands militärboställen*. I: Jämtlands fältjägarregemente del 1. Red: Gustafsson. Stockholm.

Åkerhagen, Å. 1985. *Kritpipor*. Stockholm.

Åkerhagen, Å. 2006. *Datera en kritpipa*. Stockholm.

Kartmaterial

Lantmäterimyndighetens arkiv:

23-frj-8, Skattläggningskarta 1693

23-frj-30 Storskiftes karta 1789

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Länsstyrelsens dnr:</i>	431-7047-2017
<i>Länsstyrelsens beslut:</i>	2017-10-26
<i>Jamtli's dnr:</i>	162-2017- F5CC
<i>Uppdragsgivare/Finansiär:</i>	Swedavia
<i>Kommun:</i>	Östersund
<i>Socken:</i>	Frösö
<i>Fastighet:</i>	Kungsgården 5:4
<i>Undersökningstyp:</i>	Arkeologisk förundersökning
<i>Undersökningstid:</i>	1-2 november 2017
<i>Tidsåtgång i fält:</i>	23 timmar
<i>Tidsåtgång, förberedelser och rapport:</i>	38 timmar
<i>Personal:</i>	Antikvarerna Anna Engman och Annabell Rahm, Jamtli
<i>Undersökt yta:</i>	448 m ²
<i>Koordinater (RAÄ Frösö 177:1):</i>	N 7007757 /E 473629
<i>Koordinatsystem:</i>	SWEREF 99 TM
<i>Dok material:</i>	Dokumentationsmaterial förvaras på Jamtli.

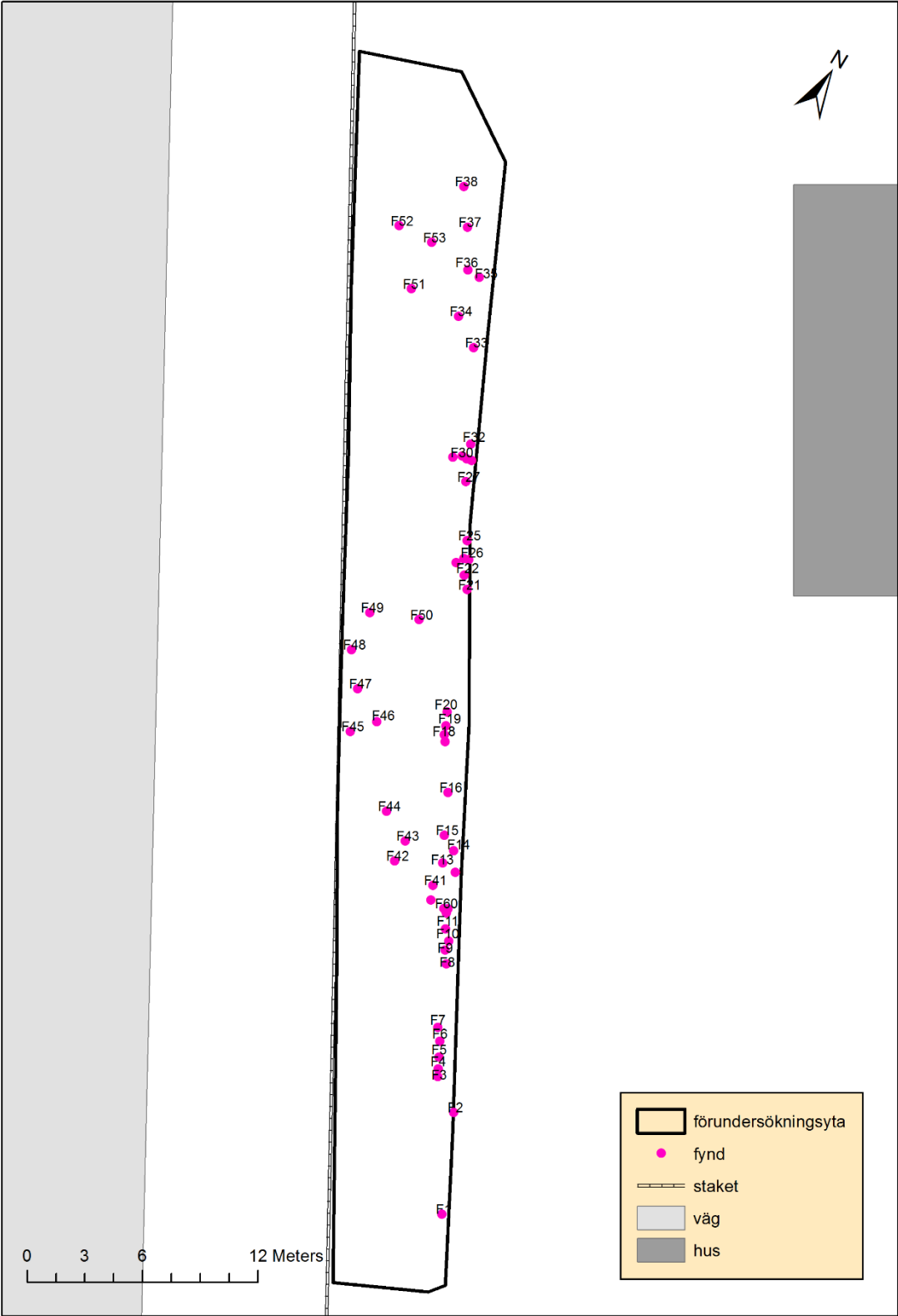
Bilagor

Bilaga 1 Fyndlista

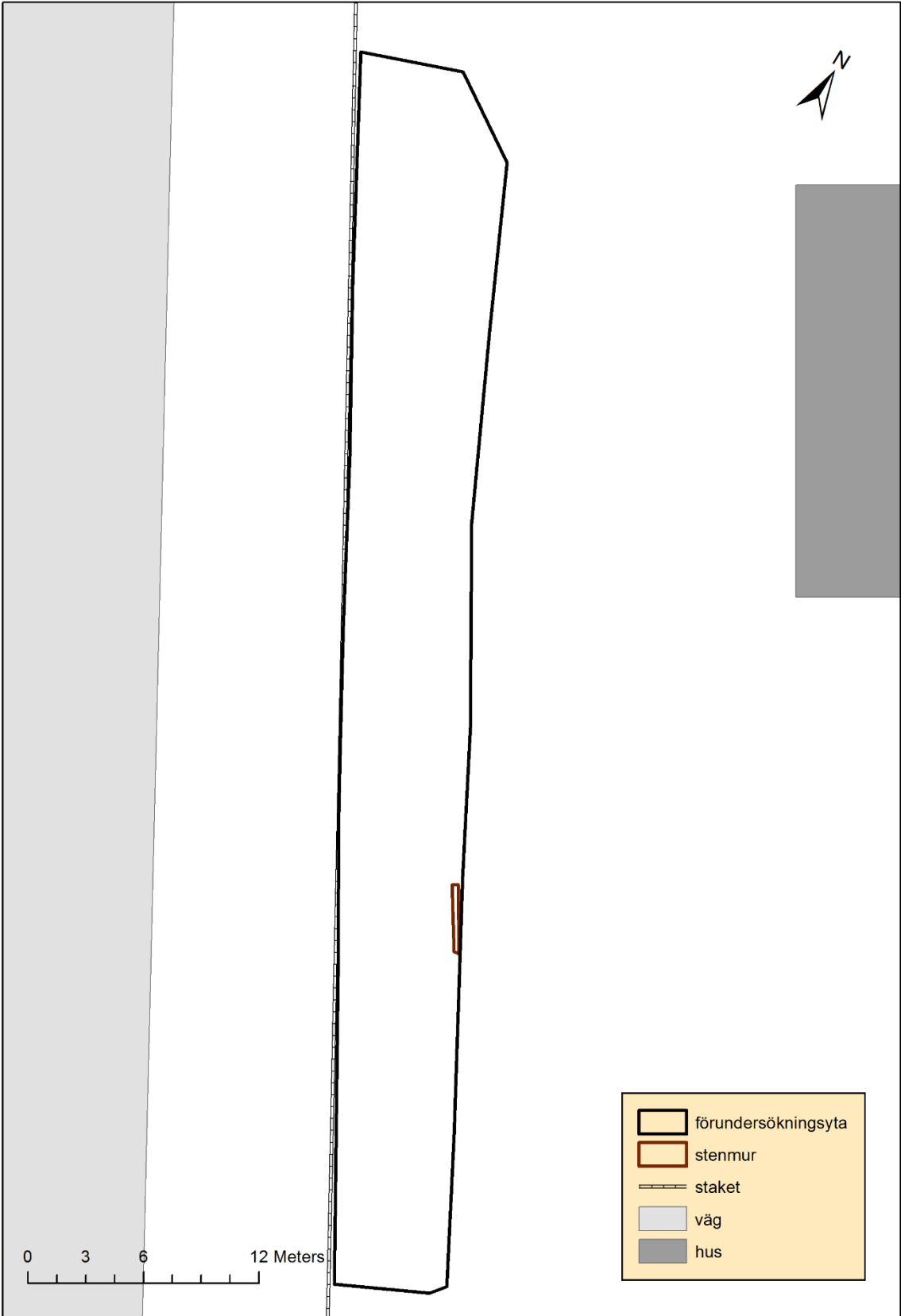
Fyndnr	Sakord	Material	Material	Teknik	Antal	Vikt g	Längd mm	Bredd mm	Tjocklek mm	Datering	Anmärkning	Tillvaratagit
F1	Fat	Keramik	lergods	drejat	1	13,8	47	31	8		glaserat, lätt välvd	x
F2	Ben	Ben	Ben								djur kulled	
F3	Fat	lergods	fajans		1	1,3	20	17	3		glaserad, blått mönster	x
F4	Ben	Ben									djur	
F5	Ben	Ben			2						djur, kota, revben	
F6	Ben	Ben			3						djur	
F7	Ben	Ben			3						djur	
F8	Ben	Ben			1						djur, käke	
F9	Ben	Ben			4						djur	
F10	Ben	Ben			2						djur	
F11	Ben	Ben			2						djur	
F12	Ben	Ben			3						djur, ledkula	
F13	Ben	Ben			3						djur	
F14	Ben	Ben									djur	
F15	Föremål	Porcelain									isolator	x
F16	Ben	Ben									djur lårben	
F17	Ben	Ben			3						djur	
F18	Ben	Ben			4						djur, tand	
F19	Ben	Ben			1						djur	
F20	Ben	Ben			2						djur	
F21	fat	Lergods	fajans		1	2,5	27	23	4		glaserat, fragment av lila dekor	x
F22	Fat	Keramik	lergods	drejat	1	18,3	39	34	9		glaserad, mjölkvitt, övre kant av kärl/fat	x
F23	Ben	Ben			3						djur, revben	
F24	Fat	Keramik	lergods	drejat	1	11,9	46	22	13		glaserad, mönsterbrun vågslinga, kant av kärl	x
F25	Kärl	Keramik	lergods	drejat	1	20,1	48	11-32	8		glaserad, del av fot av kärl	x
F26	Fat/Kärl	Lergods	fajans		1	0,9	15	10	5		glaserad, blå dekor	x
F27	Ben	Ben			1						djur	
F28	Ben	Tand			1						djur	
F29	Ben	Ben			1						djur	
F30	Ben	Ben			1						djur, höftkula	
F31	Ben	Ben			2						djur	
F32	Ben	Ben			5						djur,	
F33	Ben	Ben			2						djur	
F34	Fat	Lergods	fajans		1	4,5	32	24	4		glaserad	x
F35	Ben	Ben			2						brända	
F36	Fat	Lergods	fajans		1	11,5	54	29	7		glaserat, del av tallrik	x
F37	Ben	Ben			2						djur	

F38	Fat	Lergods	fajans		1	1,1	24	18	3		glaserat, lätt välvd	x
F39	Ben	Ben										
F40	Ben	Ben			1						bränt	
F41	Kärl/fat	Lergods	fajans		1	0,8	12	12	4		tennglaserat, del av lila dekor	x
F42	Kärl/fat	lergods	fajans		1	0,7	13	12	4		glaserad, något välvd, blåton i glaseringen	x
F43	Kärl/fat	Lergods	fajans		1	1,7	20	20	7		glaserad	x
F44	Kärl/fat	Lergods	fajans		2	0,5	8-12	3-8	2		tennglaserad	x
F45	Fat	Lergods	fajans		1	1,6	21	18	5		glaserat	x
F46	Fat	Lergods	fajans		1	2,7	36	26	4		glaserat, del av blått mönster	x
F47	Fat	Lergods	fajans		1	2	47	173			glaserat	
F48	Ben	Ben			3						djur	
F49	Ben	Ben			3						djur	
F50	Fat	Lergods	fajans		1	1,7	25	21	3		glaserat	x
F51	Kärl/fat	Keramik	Lergods		1	3,7	17,5	17	6		glaserad, svart	x
F52	Ben	Ben			3						djur	
F53	Ben	Ben			1						djur	
F54	Ben	Ben			15						djur	
F55	Ben	Ben			5						djur, ledkula	
F56	Ben	Ben			1						djur	
F57	Mynt	Koppar			1	18,9	34		2,5	Karl XIV	2 skilling, lagerkrans	x
F58	Kärl/fat	Keramik	lergods			4,3	32	5-23	5,5		genomskinlig glasyr med mönster i mjölkvitt	x
F59	Ben	Ben			4						djur	
F60	Ben	Ben			2						djur	
F61	Kritpipa	lera			1	3,4	30		9		del av skaftet, fynd vi Lst besiktning, fyndplats i områdets SÖ del	x

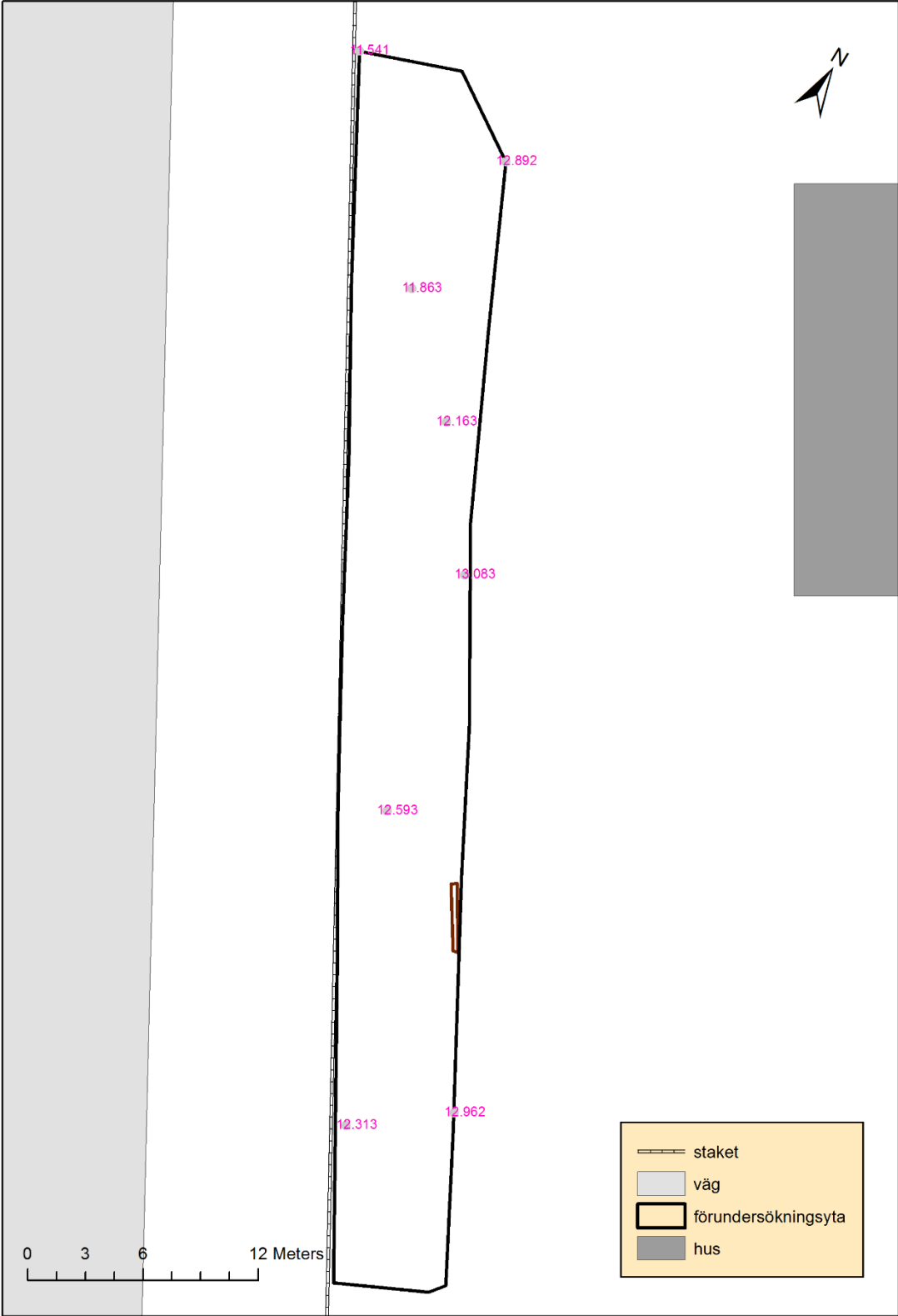
Bilaga 2. Fyndspridning

Bilaga 3 Placering av stenmur

Bilaga 4 Höjder

Bilaga 5 Bilder

Förundersökningsområdet sett från SÖ.

Resterna av stenvuren sett från SV

Förundersökningsområdet sett från NV.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2018

ISSN 1654-2045

- 2018:1 Arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll av fossila åkern Brunflo 457, i samband med geotekniska undersökningar av planerad ny förbifart E 14/E45
Karl-Johan Olofsson
- 2018:2 Frösö 177:1. Förundersökning av Västerhus gamla gårdstomt
Anna Engman